

בין הבית המתהפך על יושביו לבית האל-ביתי

הגירה ופליטות בישראל לאחר שבעה באוקטובר 2023

א ירועי השנים האחרונות בישראל, ובכללם המאבק הציבורי הסוער סביב הרפורמה ההפיכה המשפטית ב-2023, שבעה באוקטובר, והמלחמה המתמשכת בשנתיים וחצי האחרונות, עיצבו מחדש לא רק את הפוליטיקה הישראלית, אלא גם את מרחבי הבית הממשיים והמדומיינים בישראל וברחבי המזרח התיכון. אלפי משפחות מיישובי הנגב המערבי, עוטף עזה וצפון הארץ נעקרו מבתיהן, וכשני מיליון פלסטינים בעזה עדיין עקורים. בד בבד הלכה וגברה ההגירה מישראל – נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה מצביעים על זינוק חסר תקדים ביוצאים מהארץ לטווח ארוך מאז 2022. מגמה זו לצד תנועות הגירה מישראל ולישראל, שקדמו למצב המלחמה המתמשך, כגון ההגירה מאוקראינה ומרוסיה לישראל בצל המלחמה הנמשכת בין השתיים משנת 2022, הגירה פנימית של פלסטינים אזרחי ישראל אל ערים יהודיות בצפון ובדרום, עקירה של פלסטינים בבקעת הירדן ובדרום הר חברון, ונוכחות הולכת וגדלה של מהגרי עבודה, ושל ילדיהם שנולדו בישראל, בחברה הישראלית.

בגיליון מיוחד זה, העוסק בהגירה ובפליטות בישראל לאחר שבעה באוקטובר 2023, נבקש להציב במרכז הדיון שני דימויים – הבית המתערער והמתהפך על יושביו, והבית האל-ביתי. דימויים אלה, על הרגשות המלווים אותם ומשטר האזרחות שמכונן אותם, מאפשרים לבחון הגירה ומעברים בתוך, אל ומבית תרבותי ולאומי שסוע המצוי במשבר

* מחקר זה (מס' 1148/2024) נתמך על ידי הקרן הלאומית למדע.

עמוק ומתמשך, ומרחיבים את הדיון מהבית החומרי והקונקרטי לעבר ניתוח הבית כסביבה חברתית, פוליטית ורגשית של שייכות למדינה ואזרחות. דימויים אלה שזורים כחוט השני בין "קריאות הכיוון" והמאמרים בגיליון מיוחד זה, שצמחו מתוך חשיבה מעמיקה של חוקרות וחוקרים הנטועים עמוק בהקשר המקומי הישראלי, על הסערות המאפיינות אותו בשנים האחרונות. בה בעת, דימויים אלה משמשים לבחון דינמיקות פוליטיות-חברתיות ורגשיות-זהותיות שמקורן בתהליכים שהחלו זמן רב לפני אירועי שבעה באוקטובר, והם אף מהווים דימויים אוניברסליים רבי-עוצמה להגירה ופליטות בעולם גלובלי משתנה. עולם שבו הסדר הליברלי מתערער, ומתאפיין באי-ודאות יסודית, באי-יציבות כלכלית-חברתית, באקלים משתנה, בטכנולוגיות חדשות, ובלחצים ואיומים גוברים מצד אידיאולוגיות פוליטיות בדלניות ופופוליסטיות.

הגיליון כולל חמש "קריאות כיוון", הממקמות את הדיון בהגירה ובפליטות בישראל בעת הזו, בטווח שבין הבית המתנדנד לבית האל-ביתי, ומציעות מסגרת אנליטית חדשה לחקר אזרחות רגשית בהקשרים של הגירה בתקופות משבר. לצידן, שמונת מאמרי המחקר שבגיליון זה מציעים להרחיב את מסגרת הדיון בהגירה ובפליטות בישראל דרך שלושה נתיבים משלימים, ולעתים אף צולבים וחופפים: הלא-אנושי, הטמפורלי והמרחבי.

הציר שבין הבית המתהפך על יושביו לבית האל-ביתי, כציר המארגן גיליון זה, מבקש למסגר את מגמות ההגירה והפליטות בישראל בעת הזו גם כחלק מהכוחות המעצבים מגמות רחבות יותר של הגירה גלובלית במאה ה-21. זיגמונד באומן רואה במגמות אלה בעידן הקפיטליזם המאוחר תוצאה של מודרניות נזילה, המאופיינת בחוסר ודאות קיומית ובחוויה הולכת וגוברת של חוסר שליטה, שבה הגירה אינה תנועה הניתנת לניהול, אלא היא בעלת אינרציה משל עצמה, ולה גיונות מרחביים, טמפורליים ורגשיים משתנים (Bauman, 2017). משום כך, דיון בהגירה ובפליטות בעידן הנוכחי מחייב התבוננות לא רק במרחב הפיזי של הבית, אלא גם במרחב הזמן – משטרי זמן והאופנים שבהם מתכוננת זמניות בהגירה – ובמרחב השייכות האזרחית-רגשית. שלושת הממדים הללו אינם עצמאיים. הם שלובים אלה באלה, כך שאובדן או ערעור של אחד מהם עלול לערער גם את האחרים, מכיוון שעבור מהגרים, אובדן הבית ומעבר לבית אחר, זמני או קבוע, אינו רק שינוי כתובת. אובדן זה מערער את הנרטיב הביוגרפי המעניק תחושת רציפות, צפיות, שייכות ומשמעות ליחידים ולקהילות, ומעגן את הביטחון הקיומי היסודי שלהם בעולם – הוא הביטחון האונטולוגי (Gazit, 2019; 2021). אלא שהדימויים המארגנים גיליון זה מצביעים על כך שערעור זה אינו חד-כיווני. גם עבור חלק מהנותרים מאחור,

החוזים בביתם הלאומי והזהותי הולך ומשתנה לנגד עיניהם, מדובר בערער יסודי של כל המוכר והידוע. מכאן ששאלת הבית אינה רק שאלה של מדיניות הגירה, אלא גם סוגיה הנוגעת לשדות הרגשיים-מוסריים שדרכם מאורגנים יחסי אזרחים-מדינה והיחסים בין קבוצות בתוך המדינה ומחוצה לה.

דימוי הבית המתנדנד, המתערער והמתהפך על יושביו, כפי שעולה מהמאמרים המגוונים באסופה שלפניכם, מאפשר לבחון מחדש קשר זה שבין הגירה לאזרחות רגשית (Affective Citizenship) בישראל – האופנים שבהם המדינה קושרת אליה את אזרחיה, מעצבת ומנהלת את רגשותיהם האזרחיים. עזיבת בית הנתפס כמעורער ורוע מהווה אף היא פרקטיקה אזרחית המארגנת מחדש יחסי שייכות, אחריות וציפייה בין האזרחים למדינה, והיא מלווה בדרך כלל בנרטיב רגשי ומוסרי, כפי שעולה מקריאת הכיוון של יוליה לרנר. עזיבה זו נוגעת גם לאופנים שבהם נתפס הבית שנותר מאחור ולחדרת הנטישה של הנותרים, ומהווה סממן של אזרחות ליברלית מתערערת בעידן אינסטרומנטלי של ניידות גוברת, כפי שמשקף מקריאת הכיוון של אדריאנה קמפ.

האל-ביתי (The Uncanny), כדימוי מרחבי-פוליטי-רגשי משלים, מציע לנו לחשוב על הקשר שבין היחיד למדינה, ועל תנועה של יחידים וקבוצות בתוך המדינה, ממנה ואליה, דרך מושג הבית הפרוץ, החרוך, המפויח והשבור, על שרידי החיים הקודמים שנחיו בו. מרחב זה עשוי להִחווֹת על-ידי העצמי הפרטי והקולקטיבי כבזוי (Object), דחוי ומעורר אימה. רגש האימה, כשריד וכסמל לאירועי העבר שהתרחשו במרחב זה, נותר כמו מקופל בתוך המרחב ומוסיף לדַבֵּר מבין ההיסוֹת, כפי שעולה מקריאת הכיוון של אורית גזית, העוסקת במרחב הגבול של עוטף עזה לאחר שבעה באוקטובר 2023, ובמידה רבה גם במרחב המדינתי כולו, כמרחב אל-ביתי של ביטחון אונטולוגי מתעתע (Deceptive Ontological Security). דימוי זה תופס גם את הזרות המאפיינת את חוויית חייהן של קבוצות שונות ומגוונות בישראל, במרחבי הגבול שבצפון המדינה ובדרומה – כפי שעולה, למשל, ממאמרה של יעל גרינשטיין, העוסק בעקירות של תושבי הצפון מ-2023 ואילך בעקבות המלחמה, וכן מקריאת הכיוון של תמר הרמן וליאור יוחנני, המצביעה על הרכב העוזבים את הארץ ומגמות בקרב העוזבים הנובעות, בין היתר, מחוויית זרות יסודית בקרב קבוצה זו.

בין הבית המתהפך על יושביו לבית האל-ביתי: קריאות הכיוון כמסגרת לחשיבה מחודשת על הגירה ופליטות בישראל

קריאת הכיוון של יוליה לרנר, הפותחת גיליון זה, מתמקדת ב"אזרחות רגשית" כמנגנון שמכונן בה בעת את הנאמנות לבית, את עזיבתו ואת ההתמקמות בבית חלופי – בית מאומץ. דרך המקרה של יוצאי רוסיה שהגיעו לישראל בעקבות פלישת רוסיה לאוקראינה מראה לרנר כיצד אימוץ בית לאומי חדש אינו תמיד פרויקט של התחברות רגשית מלאה, אלא הוא משקף לעתים נאמנות פרגמטית המורכבת מהכרת תודה, נאמנות וקבלה מתפשרת. ממד זה של ניהול רגשות ביחסי יחיד-מדינה הוא שמאפשר גם להשוות בין הניסיון הרוסי ובין השינויים המתחוללים בישראל עצמה – גם כאן עלול הבית הלאומי המאומץ להפוך לזר בתקופה שבה הוא מתערער ומאיים להתהפך על יושביו.

כמו קריאת הכיוון של יוליה לרנר, גם רות תלמי-כהן וסבטלנה צ'אצ'אשווילי-בולוטין בוחנות מצב ייחודי, שבו שני עולמות-בית נמצאים בסכנה בו בזמן, דרך המקרה של מהגרים שהגיעו לישראל ממדינות השרויות במלחמה, ומצאו עצמם חיים בישראל בזמן מלחמה. "מלחמה כפולה" זו מייצרת לא רק עומס פסיכולוגי על המהגרים, אלא גם דילמות יומיומיות פרקטיות ומוחשיות: להיכן לשלוח כסף, למי לדאוג יותר, כיצד לנהל רשתות תמיכה שנגדעו בה בעת בשני קצותיהן. במצב זה חדל הבית לשמש כעוגן יציב, ונהפך למצפן מפוצל המוסיף לתבוע דאגה ופעולה ממספר מוקדים בה בעת, ללא אפשרות להניח את הגוף ואת תשומת הלב באחד מהם.

אדריאנה קמפ מאירה את סוגיית הבית המתערער בצל עלייתם של משטרים א-ליברליים, תוך כדי התמקדות ב"חרדת הנטישה" של הנותרים ונרמול העזיבה – אקזיט ליברלי בזמנים א-ליברליים. תגובות אלו מהוות סממן של אזרחות ליברלית מתערערת, והן אינן תופעה ישראלית ייחודית. קמפ מציבה את הדיון בישראל בהקשר השוואתי רחב של מדינות דוגמת טורקיה, הונגריה, רוסיה, וארצות הברית, החוות שחיקה דמוקרטית. כאשר חלקים מהחברה חדלים להאמין שהפוליטיקה מספקת מסגרת אפקטיבית לעתידם, עזיבה הופכת לפרקטיקה אזרחית לגיטימית ולא לפעולה של בגידה. לפיכך מציעה קמפ לקרוא את ה"אקזיט הליברלי" לא כנסיגה פרטית, אלא כפעולה פוליטית הנושאת נרטיב רגשי ומוסרי מוצהר. קריאת הכיוון של תמר הרמן וליאור יוחנני מוסיפה לדיון זה רובד אמפירי. היא דנה בממצאי סקר עכשווי על הגירה מישראל, שמטרתו לשרטט את ההרכב הדמוגרפי של השוקלים לעזוב את ישראל ואת מניעיהם. דיון זה חושף כי השוקלים לעזוב הם קבוצה הטרוגנית ביותר, המונעת על-ידי גורמים פוליטיים, כלכליים ורגשיים

שונים, וכי הגורמים שנמצאו כמנבאים החזקים ביותר לעזיבה הם ההשתייכות הפוליטית ורמת הדתיות. שלוש קריאות הכיוון הללו, יחד, נעות בין ההתמקדות בעזיבת הבית המתנדנד כמעשה אזרחי-פוליטי ובין קשת הרגשות שעזיבה זו מעוררת בקרב העוזבים ובקרב הנותרים מאחור כאחד.

קריאת הכיוון של אורית גזית מרחיבה את הדיון אל מי שלא בחרו לעזוב כאשר הבית עצמו נפער תחתם. עבור תושבי עוטף עזה, בשבעה באוקטובר הפך הבית הפיזי לגילום ממשי של האל-ביתי – ריחות השַרְפָה, השפה הזרה הנשמעת מאחורי דלת הממ"ד, הביזה ומעשי האלימות מעוררי האימה שהתרחשו בתוך הבית ובסביבתו. גזית מראה כיצד גבולות הבית כמרחב אל-ביתי נמתחו אל מרחב הגבול של אזור עוטף עזה כולו, כחלק מתהליך פוליטי, מרחבי ורגשי, שהגיע לשיאו בשבעה באוקטובר, אך החל זמן רב קודם לכן. הדימוי החזותי של חורבות הבית הפרוץ, החרוך, המפויח והשבור, על שרידי החיים הקודמים שנחיו בו, משמש גם נקודת מוצא למבט מחודש על יחסי בית-מדינה בעת הזו. מבט זה מתמקד במושג הבית ההתייחסותי (Relational Home) של רוברט סטולרו, ובכשל ה"התייחסותי" של המדינה כסביבה אינטרסובייקטיבית שבכוחה לאפשר או למנוע הכרה, תיקוף ועיבוד של רגשות טראומתיים קולקטיביים. בהתייחסו לטראומה הקולקטיבית של 11 בספטמבר 2001 בארצות הברית, טוען סטולרו כי במצב מעין זה עשויה המדינה לאמץ שיח דיסוציאטיבי ורטוריקה של עוצמה וחוסן – סטולרו מכנה שיח זה "אידיאולוגיות של תקומה" (Resurrective Ideologies) – ואילו מבפנים היא נותרת שבורה, כאוטית ונטועה ב"זמן קפוא".

הלא-אנושי, הטמפורלי והמרחבי-עירוני: שלוש עדשות להרחבת החשיבה על הגירה ופליטות בהקשר הישראלי ומעבר לו

בציר שבין הבית המתהפך על יושביו ובין הבית האל-ביתי מתמקמים גם המאמרים בגיליון זה. על כן אנו מציעות לראות באסופת מאמרים זו גם תמונת מצב של האופנים המגוונים והמקוריים שבהם נחקרת תופעת ההגירה והפליטות בזירה הישראלית בזמן הזה. מאמרים אלה חוצבים נתיבים חדשניים הן מבחינה תיאורטית הן מבחינת שיטות המחקר, ואלה יכולים לשמש בסיס לפיתוח תוכנית מחקר מקיפה. הגיליון מתמקד בשלושה נתיבים. הנתיה הראשון הוא חקר הגירה דרך ההתמקדות בלא-אנושי – מארטיפקטים ותרבות חומרית ועד הגירת מינים ביולוגיים פולשים. הנתיה השני הוא חקר הגירה וזמן, הגירה

כמכוננת תפיסות של זמן, והזמן כשחקן בתהליך ההגירה. הנתיב השלישי הוא חקר הגירה מנקודת מבט אורבנית, המתמקדת בקשר שבין ניעות לאזרחות עירונית ולשאלות של מעמד, כוח ודחיקה עירונית.

הגירה והלא-אנושי

שאלות של שייכות, ילידיות וזרות אינן שמורות לבני אדם בלבד, וגיליון זה מאיר את הפוטנציאל המחקרי העשיר הגלום בהרחבת שאלת ההגירה אל עבר הלא-אנושי. כך, למשל, מציעים ריקי ענתבי, נועה בלוך ולירון שני במאמרם נקודת מבט חדשנית, המרחיבה את הדיון בתופעת ההגירה בישראל באמצעות התמקדות בהגירה והשתקעות של מינים ביולוגיים פולשים דוגמת הפרא, האקליפטוס והמיינה. המאמר בוחן תפיסות תרבותיות בנוגע למינים זרים בישראל, ומדגים כיצד כל "מין פולש" מתמקם בנקודה שונה על הרצף שבין קבלה להזרה. הכותבים אינם מבקשים לייצר הקבלה ישירה בין הגירה אנושית ובין תנועת מינים ביולוגיים, אלא לנצל את הדיון בהגירת מינים פולשים וביחסה של החברה הישראלית אליהם כמרחב המאפשר לחשוף הגיונות תרבותיים רחבים יותר של שייכות, ילידיות, זרות, קבלה ודחייה. ממצאי המאמר מראים כיצד מיקומו של מין פולש על פני רצף זה נקבע לא רק על-פי מוצאו הביולוגי, אלא מתעצב מתוך מפגש בין מכלול גורמים – הזמן שחלף מאז ה"הגעה", מידת הנזק הנתפס של השתלבות המין הביולוגי הפולש בהביטוס המקומי, ואופי המפגש היומיומי שלו עם בני האדם. בכך מאיר המאמר באור חדש את נזילותן של הגדרות דוגמת "יליד" ו"זר" – הנתפסות לא פעם כקטגוריות יציבות במחקר על הגירה אנושית. עדשה זו אף מסייעת בחשיבה מחדש על אודות מתי, עבור מי, ובאילו תנאים פוליטיים, תרבותיים ואחרים עשוי מקום זר להפוך לבית.

מכיוון אחר, במאמר "איפה העוגה?" מרחיבים משכית הודסמן, אורטל סלובודין וניר אביאלי את הדיון בהגירה דרך ההתמקדות בחפצים ובפרקטיקות חומריות יומיומיות. מאמר זה מציג "אתנוגרפיה בהולה" שנערכה בקרב עקורי קיבוץ בנגב המערבי לאחר שבעה באוקטובר, והיא מתמקדת במיזם אפיית עוגות יום הולדת לילדים שפוננו למלונות בים המלח. בדרך זו מתגלה העבודה החברתית המתהווה סביב ארטיפקט שגרתי לכאורה, עוגת יום הולדת, כעדשה עשירה לבחינת פרקטיקות של כינון בית במצבי הגירה ועקירות, כחלק מהחיפוש אחר עוגן עבור מי שביתם התערער באחת. בהקשר זה מציע המאמר שני מושגים מקוריים – "פונדקאות העוגה" ו"תשישות הקבלה" – המאפשרים לבחון את עבודת הטיפול האזרחית המתארגנת בין נשים בתנאי עקירות. כך, במרחב הביתי הזמני

של המלונות בים המלח לאחר שבעה באוקטובר, שהיו עבור עקורי הנגב המערבי למגורים כפויים, מחזיקה פרקטיקה חומרית יומיומית ו"קטנה" לכאורה אפשרויות מרובות של סוכנות (Agency) אימהית, וקשת של משמעויות רגשיות ותרבותיות של בית.

הגירה בזמן: הזמן כשחקן בתהליכי הגירה

הגירה אינה אירוע יחיד, אלא תהליך מתמשך, וכפי שמראים כמה מאמרים בגיליון זה, הזמן שחלף מן ההגירה, גיל המהגרים ועיתוי ההגירה – כל אלה מכוננים ומעצבים לא רק את ההחלטה אם להישאר או לעזוב את הבית, אלא גם את חוויית ההגירה והשלכותיה. הציר הטמפורלי, שזוכה לתשומת לב מעטה במחקר ההגירה, תופס בגיליון זה מקום מרכזי, ועובר כחוט השני בין מאמריו. כך, במאמר על אודות השתלבותם ההשכלתית של יוצאי ברית המועצות לשעבר בישראל, מציעים יריב פניגר, אנסטסיה גורודזייסקי, חנה איילון ואייל בר-חיים לבחון כיצד שני היבטים טמפורליים של הגירה – גיל ההגירה בילדות ושנת ההגירה – משפיעים על ההישגים ההשכלתיים של מהגרים. לשם כך הם עושים שימוש במאגרי מידע סטטיסטיים רחבים משנות ה-90 של המאה הקודמת, המתחקים אחר ההישגים ההשכלתיים של ילדים שהיגרו מברית המועצות לשעבר לישראל בשנות ה-90, ורכשו את השכלתם במערכת החינוך הישראלית ובמוסדות להשכלה גבוהה בישראל. באמצעות העדשה של זמן בהגירה, המאמר קורא תיגר על שתי הנחות הרווחות במחקר על הגירה וחינוך. האחת מקומית – המייחסת למהגרים מברית המועצות הון תרבותי גבוה והומוגני, המשתמר גם לאחר ההגירה, והאחרת, הרווחת במחקר ההגירה הגלובלי, שלפיה ישנו "גיל קריטי" להגירה, שלאחריו ישנה סבירות גבוהה לפגיעה בהישגים האקדמיים של המהגרים. תוך כדי התמקדות בממדים טמפורליים אלה מראה המאמר כי גיל ההגירה משפיע על הישגים לא בגלל "חלון הזדמנויות" לרכישת שפה, כפי שטוענת ספרות ה"גיל הקריטי", אלא כתוצאה של מנגנוני מיון והסללה בחטיבת הביניים. ממצאים אלה הם בעלי השלכות ישירות למדיניות, אך חשיבותם התיאורטית גדולה לא פחות: הם מצביעים על כך שהבנה של תוצאות הגירה מחייבת חשיבה דינמית לא רק על "גלי הגירה", אלא גם על השינוי המתמיד המתרחש בתוך "הגל", ועל הרגעים הקריטיים בזמן שבהם פוגש מסלול ההשכלה של המהגרים את גיל ההגירה.

על גרינשטיין ניגשת לממד הטמפורלי במאמרה מכיוון אחר – לא דרך שנת ההגירה, אלא באמצעות מבט על חלופי הזמן בתוך אירוע עקירה נתון. דרך ראינות עם הורים עקורים מהגליל העליון לאחר מלחמת "חרבות ברזל" בוחן המאמר שתי נקודות זמן קריטיות

מובחנות – החודשים הראשונים לעקירה, ובחלוף שנה מהפינוי. בחינתה של חוויית העקירות בשתי נקודות זמן אלה מאפשרת להראות כיצד הזמן אינו רק רקע, אלא הוא מהווה שחקן פעיל המעצב מחדש את תודעת המקום ואת ממד השייכות למקום בהגירה. ניתוח הראיונות עם העקורים מהצפון אף חושף טיפולוגיה שבה שלושה נרטיבים של זמן-מרחב-שייכות. לפי הנרטיב הראשון, הזמן מחזק את השייכות לבית הממשי שממנו נעקרו, והרגשת השייכות לבית גוברת על החיפוש אחר הרגשת ביטחון. הנרטיב השני מתייחס לתקופת העקירות כזמן ביניים – תקופת ניסיון לימינלית שבה נבחנות אפשרויות של חזרה "הביתה", וכן מציאת בית חלופי חדש. ואילו בנרטיב השלישי, הזמן – משך העקירות – מבסס את האחיזה בבית החלופי החדש, "הבית המאמץ". טיפולוגיה זו מהווה כלי אנליטי חשוב לחקר עקירה לא כ"אירוע" יחיד, אלא כתהליך מתמשך המשתנה תדיר. יתרה מזו, המאמר מצביע על הקשר ההדוק בין זמן למרחב, כאשר הזמן הוא המנוע – השחקן המעצב את האופן שבו חווים העקורים הן את המרחב שממנו נעקרו, הן את הבית, הזמני או הקבוע, שבו התיישבו מחדש.

עיר, מרחב ואזרחות עירונית

הנתיב השלישי מחבר בין המרחב והגיאוגרפיה העירונית ובין שאלות של הגירה, אזרחות, מעמד ודחיקה בערים בישראל. ארבעה מאמרים בגיליון זה מְמַפֵּים את הצמתים שבהם נפגשים הגירה, מרחב עירוני ואזרחות, ומציעים הבנה רב-שכבתית של הגירה לא רק כתנועה של יחידים, אלא כמנגנון ממסדי שמשנה את המרחב ואת יחסי הכוח הפוליטיים בתוכו.

בהקשר זה, שני מאמרים עוסקים באופן שבו הגירה פנימית משנה מרחבים עירוניים בישראל, תוך כדי שהיא מייצרת ומשמרת את יחסי הכוח בתוכם. מוטי גיגי וארז צפדיה מראים כיצד בשדרות, כמו בערי פיתוח אחרות, ההגירה הפנימית של עולי ברית המועצות, של גרעינים תורניים ושל משפחות צעירות ממעמד בינוני-נמוך אל תוך העיר לא הייתה תהליך מקרי או "אורגני", אלא נוהלה על-ידי המדינה באמצעות תוכניות בנייה מואצות, תקנות חירום והסכמי גג שנכפו על הרשויות. המחיר שנגבה מהתושבים הוותיקים בעיר, ברובם מזרחים, לא היה רק כלכלי – הופקעה מהם הזכות להשתתף בעיצוב ה"בית" העירוני כמרחב המשותף שבנו לאורך עשורים. כך מצאו עצמם ממוקמים בשולי העיר כ"ישראל השנייה". לטענת גיגי וצפדיה, מהלך זה לא נבע ממוקום הכלכלי, אלא ממדיניות ממוסדת שִׁמְחָקָה את אזרחותם העירונית מבלי לספק לה חלופה.

מכיוון אחר, אסף משולם, תוויבה מג'דוב ועידית פסט בוחנים הגירה פנימית של פלסטינים אזרחי ישראל ממעמד הביניים מהצפון ומהמשולש לאזור הדרום. המאמר בוחן סוגיה זו דרך הפריזמה של בחירת בתי ספר לילדים, ומראה כיצד בחירת בית הספר אינה רק תוצר לוואי של הגירה וניעות במרחב – היא מהווה בחירה מכוונת המניעה את תהליך ההגירה, ומצויה בהצטלבות שבין שאיפות לניעות חברתית ובין הצורך בשימור הזהות הפלסטינית. המאמר מראה כי הבחירה במסגרת חינוכית היא בחירה מרחבית ושייכותית – בין חזרה לבית שעזבו להשתקעות מחדש בדרום, ובין חינוך ערבי-בדואי למסגרת חינוכית יהודית. בחירה זו מהווה צומת מכונן, ההופך את ההגירה מזמנית לקבועה. כפי שהמאמר מראה, מרגע שהילדים נרשמו לחינוך יהודי, מחשבת החזרה נדחית, ובניית הבית במקום החדש מתחילה. הכותבים מחדדים את ההבנה שהגירה היא תהליך המתכונן גם דרך שאיפה לניעות אתנית ומעמדית בין-דורית בתוך הרצף של זמן-מרחב.

אורית אונגר והילה צבן מציגות נתיב מרחבי-מעמדי אחר, המתמקד ב"הגירה פרווילגית" – הגירת אורח חיים של ישראלים לתאילנד. "הגירה תירותית" זו אינה מעשה של "קריעה" מהבית הישן המתערער. היא נחוות על-ידי הישראלים השוהים בתאילנד כשהייה "ארעית קבועה". הישראלים בתאילנד בונים "בועה טרנס-לאומית" שבה הם משמרים את ישראליותם – הבאה לידי ביטוי בקהילתיות, בשפה ובמוסדות – תוך כדי שהם מנכסים לעצמם את "הפשטות" המקומית ואת דימוי "גן העדן" של החיים בדרום הגלובלי. הבית, בקריאה זו, נתפס כנייד, זמני ופרוויילגי, אך בה בעת הוא גם בית מתנדנד של מי שמבקשים לשמר את מה שהם תופסים כ"ישראליות", תוך כדי שהם בורחים ממנה לזמן-מרחב אחר במדינה "זרה".

המאמר החותם אסופה זו, "אובדים זרים בישראל", מציג מבט מחודש על המדיניות כלפי מהגרי עבודה בישראל, ומתכתב עם הדיון במאמר הפותח של הגיליון, העוסק בהזרה וקבלה של "מינים פולשים". במאמר זה מציעים רותם זמיר, חנוך בן-פזי ויעל מאיר קריאה ביקורתית של מדיניות הגירת העבודה הישראלית דרך מושג "הביו-הוספיטליטי" – משטר של הכנסת אורחים מותנית, התוחם את הסובייקט לגוף-עובד, שמצוי תחת ניהול ביו-פוליטי מתמיד. באופן זה, טוענים הכותבים כי הוא עובר "האחרה" מתמדת, הדוחה ממדי זהות אחרים כגון משפחתיות ושייכות. דרך עדשה זו, מפרק המאמר את טכניקות הממשליות והביו-פוליטיקה המצויות ביסוד מדיניות ההגירה, וחושף כיצד הן מעצבות משטר גבולות היררכי, המחזק את הארעיות של העובדים הזרים. ניתוח משטר זה של הכנסת אורחים מותנית, מצביע גם על האופן שבו "זרות" אינה מאפיין של

המהגרים עצמם בתוך המרחב העירוני, אלא הבניה של שיח ממסדי, המשרתת אינטרסים ביו-פוליטיים ולאומיים.

לסיכום, גיליון זה אינו מציע תשובה סדורה וסגורה לשאלות של הגירה ופליטות בישראל. במקום זאת הוא מציע מִפָּה – ריבוי של נקודות מבט, מקרי מבחן, מתודולוגיות ושאלות מחקריות, המשרטטות מחדש את גבולות התחום של חקר ההגירה והפליטות בישראל של שנת 2026. במקום חלוקה בינארית בין הגירה כפוייה לרצונית, הגירה נכנסת ויוצאת, ותיקים וחדשים, מציע הגיליון שלפניכם מגוון רב-ממדי של קשרי גומלין בין זמן, מרחב, יחסי כוח, שייכות ואזרחות. בתוך כך הוא מציב את סוגיית ההגירה בתוך הדיון בשאלה היסודית של הגבולות הפוליטיים, המרחביים והרגשיים של "הבית" הישראלי – מי נכלל בו ומי נדחק ממנו, על מה הוא שומר ואילו סדרים חברתיים, פוליטיים ומוסריים הוא משמר, מה מייצר הערעור של יסודותיו בעת הזו, ומהו המחיר הנדרש כדי לשמרו כמרחב של חיים ראויים עבור יחידים וקהילות בעת הזו.

רשימת המקורות

Bauman, Zygmunt (2017). Symptoms in search of an object and a name. In Heinrich Geiselberger (ed.), *The Great Regression*. Cambridge, MA: Polity Press, 13–25.

Gazit, Orit (2019). Van Gennep meets ontological (in) security: A processual approach to ontological security in migration. *International Studies Review*, 21(4), 572-597.

Gazit, Orit (2021). What it means to (mis) trust: Forced migration, ontological (in) security, and the unrecognized political psychology of the Israeli-Lebanese conflict. *Political Psychology*, 42(3), 389-406.

פרופ' הללי פינסון, בית הספר לחינוך, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

דוא"ל: halleli@bgu.ac.il

ד"ר אורית גזית, המחלקה ליחסים בין-לאומיים והתכנית ללימודי פיתוח בין-לאומי (גלוקל),
האוניברסיטה העברית בירושלים

דוא"ל: orit.gazit@mail.huji.ac.il